

1. Kora Árpád-kori népmozgalmaink közül legrészletesebb tudósításokkal a Vata-féle pogánylázasról rendelkezünk. Sajnos ezekből alig tudunk meg valamit a felkelés ideológiai tartalmáról. A lázadók követelik, hogy hagyják őket pogány szokás szerint élni (*ritu paganorum vivere*); agitátoraik szorgalmazzák, hogy újból a pogány hagyományokat kövessék (*traditio resumatur paganisma*); Leventét, uralkodóházbeli pártfogójukat pogány szokás szerint (*more paganismo*) temetik el. Vezérük, Vata a gonosz szellemeknek ajánlotta magát (*dedicavit se demoniis*), követői is az ördögnek szentelték magukat (*libaverunt se demoniis*), ezáltal elteltek démonokkal (*demonibus pleni, quibus seipos dedicaverant*).

Külsőségekben pogányságuk úgy nyilatkozott meg, hogy a fejüket leborotváltatták, s csupán három varkocsot hagytak meg (*radens caput suum et cincinos demittens sibi tres partes ritu paganorum*), továbbá — nyilván valamiféle szakrális céllal — lóhúst kezdtek enni (*ceperunt comedere equinas pulpas*). A nép bálványokat akart tisztelni (*ydola colere*), s Levente egyet is értett e pogány bálványozással (*paganisma ydolatria*). A királlyá koronázott I. András azonban megparancsolta a népnek, hogy hagyja el a pogány szokást (*deposito ritu paganismo*).¹

Az az állítás, hogy a lázadók gonosz szellemeknek ajánlották magukat, nyilvánvalóan a keresztény történetírók vádja (egyébként a teológia tudorainak a pogányokkal kapcsolatos évezredes múltra tekintő sztereotípiája). Ósmagyar bálványokat pedig régészeinknek — tudomásunk szerint — még nem sikerült napvilágra hozniok. És ha hihetünk Julianus barátnak a Magna Hungaria-beli magyarok hitét illetően, nem is fognak ilyeneket találni, ugyanis a magyarság ősi hitét megőrző Volga vidéki rokonainkról azt állapította meg a dominikánus fráter, hogy „pogányok ..., de bálványokat nem tisztelnek.”² A krónikás hagyományból nem derül ki az, hogy mi az ideológiai tartalma a „*ritus paganorum*”, „*traditio paganisma*” vagy a „*mos paganismus*” kifejezéseknek.

2. A források esetleges, véletlenszerű fennmaradásának iróniája, hogy — míg a pogányság ideológiáját ismertető leírás nem maradt fenn — korunkra hagyományozódott e lázadást közvetlenül megelőző időkből, és éppen a Vataék által meggyilkolt Gellért püspök tollából egy nagylegzetű teológiai munka.³ A tudós püspök e művében makacsul nem akar tudomást venni a pogány restauráció veszélyéről, bár lépten-

¹ SZENTPÉTERY, EMERICUS: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. [ed. — —] I—II. Bp. 1937—1938. — a továbbiakban: SRH. Idézett hely: SRH I. 337—338, 339—344.

² SRH II. 540.

³ *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. — a továbbiakban: D. — Kézirat (ms): Bayerische Staatsbibliothek, München. Clm. 6211.; kiadásai: Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta

nyomon tanújelét adja annak, hogy látja a szociális és ideológiai problémákat, érzékeli, hogy a belső helyzet robbanásig feszült. Szerinte azonban az egyházra és a feudális államra a fő veszélyt valamiféle eretnkség, amelyet leginkább újjáéledő manicheizmusnak lehet tekinteni, jelenti.

E herezis követői azt állítják, hogy Krisztus csak látszólag vált emberré, elvetik az Őszövetséget, rangsorba állítják az apostolokat és az evangelistákat. Úgy vélik, hogy „egyes dolgok az istentől erednek, mások az ördögtől, Isten egyes alkotásai jók, mások rosszak”. Tévelygéseket hirdetnek a pokolról, kiforgatják a teremtésről szóló bibliai történeteket, s olyasmiket tanítanak, hogy az égből alászálló angyalok és lelkek megkivánták a testet, továbbá, hogy valamelyik angyal az ember leányaival közösült, s ettől származnak isten fiai. Azt hiszik, hogy a lelkek a Napban vannak. A bibliai szövegekből „rágalmakat szöttek a Jó ellen ugatva a Rosszról”. Véleményük szerint a végítéletkor elpusztul az ég és a föld, ez utóbbi úgy, hogy teljesen kiszárad, s hétszer vagy nyolcszor akkora lesz, mint jelenleg. Tagadják a szentháromság egységét, elvetik a test feltámadásának tanát. Krisztus testét káromolják. Különösképpen tisztelik Uriel arkangyalt. Támadják az egyházat és a papokat, elferdítik és részben el is vetik a szertartásokat, visszakövetelik a holtak lelkiüdvéért felajánlott alamizsnát. Céljuk, hogy bomlasszák az egyházat s híveit elcsábítsák, hiszen maguk is az egyház közösségéből szöktek meg.⁴

Gellért püspök tehát minden bizonnyal a balkáni eredetű bogumilizmust mutatja be művében (dél-)magyarországi jelenségként.

3. Dőreség lenne azt feltételezni, hogy a frissen keresztelt magyarok (Gellért „renati fratres”-nek nevezi őket⁵ valamit is értettek a keresztény dogmatika elvont tanaiból, csür-csavaros okfejtéseiből vagy eleve a hitre épülő olyan tételeiből, mint pl. a szentháromság-tan. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a tanításoknak eretnek cáfolatait, hitvitákban elhangzó ellentételeit, a dogmákat kétségbe vonó, sokszor a misztikum kódéba burkolt heretikus fejtegetéseket sem igen teheték magukévá. Ertnekségnek ott van csak talaja, ahol korábban már a hit gyökeret eresztett. Bár Gellért utal arra, hogy ez a herezis a frissen keresztelték közül is sokat elragadott az egyházból,⁶ mégis azt kell mondanunk, hogy a pogány magyar hiedelemvilág — amennyire ez ma rekonstruálható — számtalan vonásában eltér az eretnkségtől, ellentmond tanításainak.⁷ Elég itt csupán a túlvilág-hitre utalni, amelyben a magyarság teljesen az elvilági lét folytatását tételezi fel, amit az eretnkség elvet. Pogány halotti áldozatok nyomait néha még a XI. század közepi temetkezéseknél is sejthetjük (pl. Levente halálakor!), az eretnkség ugyanakkor elveti a holtak lelkéért felajánlott ajándékot.

A fentiekben vázolt bogumilizmus tehát aligha lehetett az az ideológia, amely a magyarság pogány képzeteit felidézhetette, vagy helyettesíthette volna a lázadás során. De kik lehettek akkor ennek a herezisnek a hordozói?

et acta. [ed. BATTHYAN, IGNATIUS de] Albo-Carolinae, 1790.; Gerardi Morosenaee ecclesiae sev Csanadiensis episcopi Deliberatio svpra hymnvm trivm pverorvm. [ed. SILAGI, GABRIEL] Tvrnholti, 1978.; irodalma: SZEGFÜ, LÁSZLÓ: La missione politica ed ideologica di San Gerardo in Ungheria. (= Venezia e Ungheria nel Rinascimento. [cura di VITTORE BRANCA] Firenze, 1973.) 23—25.; Repertorium fontium historiae medii aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum. IV. Fontes (D—E—F—Gez). Romae, 1976. 697—698.; SZEGFÜ LÁSZLÓ: Gellért püspök halála. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica, 66 (1979). 19.

⁴ SZEGFÜ LÁSZLÓ: Gellért, marosi püspök. Világosság, 17 (1976). 94.

⁵ D (ms) 101r.; BATTHYAN: i. m. 190.; SILAGI: i. m. 109.

⁶ D (ms) 46v.; BATTHYAN: i. m. 99.; SILAGI: i. m. 51.

⁷ LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 480.; BÁLINT CSANÁD: A magyarság és az ún. Bjelo Bródi kultúra. Cumania, 4 (1976). 241—242.

Abból kiindulva, hogy honnan ered ez az eretnokség, kézenfelvő lenne bolgár népelemre gondolni a szóban forgó területeken. Anonymus regényes gesztája istápolna is egy ilyen feltételezést,⁸ sőt az ún. bajor geográfus meg is erősíti a névtelen jegyzőt, amikor az északi és déli morvák területe között a „bolgárok mérhetetlen vidékéről és sok népéről” (Vulgari regio est inmensura et populus multus) beszél.⁹ Ám cáfolja ezt az állítást régészeti emlékanyagunkban a bolgár emlékek szinte teljes hiánya,¹⁰ az Annales Fuldenses néhány sora pedig azt engedi sejtetni, hogy a Kárpát-medencében legfeljebb bolgár katonai megszállás lehetett: az itt élő népek főnökeit bolgár seregrektorokkal cserélték fel és a leigázottakat adózásra kényszerítették.¹¹ E bolgár fennhatóságnak azonban (talán Erdély kivételével) már a magyar honfoglalás előtt véget vetett Svatopluk morva vezér, a X. századból pedig nem adatolható nagyobb lélekszámú bolgár népességnek a Kárpát-medencébe települése, bár a Balkánon kalandozó magyar csapatok minden bizonnyal hoztak magukkal onnan is hadifoglyokat, rabszolgákat.¹²

Valószínűbb, hogy e herezis hordozója az az alapnépesség lehetett, amelyre korábban a bolgárok is kiterjesztették fennhatóságukat. Konsztantinosz Porfürogennétosz elbeszélése szerint a magyar honfoglalás előtt a Duna bal partján (kb. a Vaskapu és a Dráva-torkolat között) olyan szláv népeket lehetett találni, akiket avaroknak is neveztek.¹³ A bizánci császár tehát e népesség esetében már nem tudja pontosan elhatárolni a szláv etnikumot az avartól. Szerinte az itt élő avarok egy része Dalmáciába költözött egy Duna menti dalmát rablótámadás megtorlását követően, ugyanakkor szláv migráció is kimutatható a Kárpát-medence felé híradása alapján.¹⁴ Ez utóbbit az Annales Regni Francorum tudósítása is megerősíti, amely a 818. évnél több szláv törzsnek a frankok határai közelében történt letelepedéséről tesz említést.¹⁵ Talán nem túlzás feltételeznünk azt, hogy a IX. században a Dél-Alföldön egy olyan avar-szláv népesség élt, amelyben az etnikai komponensek a század végére már a szoros szimbiózis révén összemosódtak, elvegyültek egymással. „Ruházatuk emlékeztet az arabokéra: turbánból, ingből és kabátból áll” — írja róluk Gardízi,¹⁶ a Hudúd al-álám szerint pedig sátraik és jurtjaik vannak.¹⁷ Ibn Ruszta pedig azt állítja fejedelmükről, hogy „lovai is vannak, és csak olyan ételekkel él, amelyet azoknak a tejéből készítenek.”¹⁸ Úgy tűnik tehát, hogy e népességnél a törökös életmód dominált.

4. A kérdés ezek után az, hogy az arabos öltözködés, törökös életmód milyen vallási nézetekkel párosulhatott? Nem kétséges, hogy az említett népesség abba a politikai képződménybe tartozott a honfoglaláskor, amelyet Konsztantinosz „megalé Morávia” névvel illetett, fejedelme Svatopluk volt, s nagyjából Pannóniától keletre, Szirmiumtól északkeletre, a Száva-torkolat és a Vaskapu közötti Duna-szakasztól

⁸ SRHI. 48.

⁹ Monumenta Poloniae Historica. [ed. BIELOWSKI, AUGUST] I. (reprint) Warszawa, 1960. 10—11.

¹⁰ Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. [szerk. HAJDÚ PÉTER – KRISTÓ GYULA RÓNA-TAS ANDRÁS] I:1 Bp. 1976. 117.

¹¹ Monumenta Germaniae Historica. [ed. PERTZ, S. I.] Scriptorum I. Hannoverae, 1826. 359.

¹² KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 299—308.

¹³ MORAVCSIK GYULA: Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp. 1950. 122—123.

¹⁴ MORAVCSIK: i. m. 122—125, 140—143.

¹⁵ Annales regni Francorum. [ed. KURZE, F.] Hannoverae, 1895. 149.

¹⁶ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.² [szerk. GYÖRFFY GYÖRGY] Bp. 1975. — a továbbiakban: MEH. Idézett hely: MEH 88.

¹⁷ Ezért az adatért Róna-Tas Andrásnak tartozom köszönettel.

¹⁸ MEH 94.

északra terült el a Fuldai Évkönyvek szerint is.¹⁹ Lényegében erre a területre kapott működési engedélyt a pápától a szlávok nagy apostola, Metód, akit Szirmium püspökévé szenteltek.²⁰ Amikor a szent férfiú Pannóniára is ki akarta terjeszteni működési körét, a magát itt illetékesnek tartó egyházi főméltóság, a salzburgi érsek azonnal hevesen tiltakozott ez ellen.²¹ A Duna bal partján lehetett tehát egyházmegyéjének nagyobb része, s ez nagyjából meg is felel Gardízi azon állításának, hogy az Al-Duna vidékéről felfelé haladva „a nándorok felett, a folyó partján, egy nagy hegy van. Ennek a hegynek az oldalánál egy folyó tűnik elő. A hegy mögött pedig egy keresztény nép él, amelyet morvának neveznek.”²² Ha az említett hegy valóban a Kárpátok, ahogyan Györffy György feltételezi,²³ akkor a szóban forgó népet a Dél-Alföldön kell keresnünk. E feltevésnek ellentmondani látszik, hogy Gardízi szerint a bolgárok és morvák határa között tíz napi járőföldnyi távolság van. Ez azonban olyan Dzsajhánitól átvett sztereotípiát a szerzőnél, amint ezt Kristó Gyula legutóbb kimutatta, amely már nem a IX. század legvégének tényleges politikai viszonyait tükrözi.²⁴ Feltehetőleg éppen egyházmegyéje Duna bal parti területéről indulhatott Metód — már érsekként — Konstantinápolyba, amikor egy magyar vezérrel hozta össze a sors, aki igen jámborul bánt a szent emberrel.²⁵

Összegezve tehát az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy az Alföld déli részén, főként a folyók mentén (Duna, Tisza, Körösök, Maros, Temes), olyan avaroszláv etnikum élt a honfoglalás idején, amelyet jelentős részében kereszténynek tekinthetünk.

5. Arról, hogy a fentemlített népesség túlélte-e a magyarok honfoglalását, a források eléggé pesszimistikusan nyilatkoznak. Regino szerint a magyarok előbb „a pannonok és avarok pusztaságait kóborolták be ... majd a karantánok, morvák és bolgárok határait rohanják le” és Szvatopluk birodalmában „mindent földig leromboltak”.²⁶ Más krónikások szerint az itt élő népeket elpusztították, területüket elfoglalták, s azon maguk telepedtek le.²⁷ Konsztantinosz úgy tudja, hogy a türkök „teljesen végigpusztították és elfoglalták” Szvatopluk országát;²⁸ egy másik helyen pedig ezt írja a morvákról: „jötték a türkök, teljesen tönkretették őket és elfoglalták országukat, amelyben most is laknak. A nép maradékai szétszéledve a szomszédos népekhez, a bolgárokhoz, türkökhöz, horvátokhoz és a többi néphez menekültek.”²⁹ Megerősíti ezt a híradást a X. században keletkezett (bár csak XV. századi másolatból ismert) Naum-legenda is, amikor a morvákról így tudósít: „Nem sok év múltán eljöttek az ugrok, egy peon nép és elfoglalták földjüket és elpusztították azt. Mert akiket az uga-

¹⁹ MORAVCSIK: i. m. 64—65, 172—173, 176—177.; BOBA, IMRE: Moravia's History Reconsidered. Hague, 1971.; PÜSPÖKI NAGY PÉTER: Nagymoravia fekvéséről. Valóság, 21(1978). 11. sz. 60—82.

²⁰ PÜSPÖKI NAGY PÉTER: Thessaloniki szent Metód, Szirmium püspöke. (Előadás a SzAB és a JATE által rendezett Magyar őstörténeti tudományos ülészakon, Szeged 1979. márc. 9-én.)

²¹ A magyar honfoglalás kútfői. [ed. PAULER GYULA—SZILÁGYI SÁNDOR] Bp. 1900. 301—313.

²² MEH 88.

²³ MEH 280. 157. sz. jegyz.

²⁴ KRISTÓ: i. m. 164—165.

²⁵ MEH 128.

²⁶ Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. [ed. GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS] Bp. 1937—1938. 2039.

²⁷ GOMBOS: i. m. 344—345.

²⁸ MORAVCSIK i. m. 64—65.

²⁹ MORAVCSIK i. m. 180—181.

rok nem ejtettek foglyul, a bolgárok közé futottak. És elnéptelenedett földjük az ugrok hatalmában maradt.”³⁰

Az a lapsus calami a bizánci császár művében, hogy ti. a türkök által szétvert nép-maradécai a „türkökhöz... menekültek”, talán felfogható úgy is, hogy azok, akiknek nem volt lehetősége a menekülésre, magyar fennhatóság alá kerültek. Mint láttuk, a Naum-legenda szerint is csak azok futhattak a bolgárok közé, „akiket az ugrok nem ejtettek foglyul”, akiket tehát meggátoltak a távozásban, itt kellett maradniok. Mind-
ezt megerősíti Liudprand, aki azt állítja, hogy a magyarok „maguknak követelték a morvák népét, amelyet Arnulf király az ő vitézségük segítségével igazott le.”³¹ (Liudprand utalását valószínűleg a Garamon túli területekre kell értenünk, de elgondolkoztató mindenképp az a tény, hogy elsősorban nem a területet, hanem a népet követelik őseink.) Theotmár 900 körüli leveléből ismert, hogy morvák is kalandoztak együtt a magyarokkal.³² Regino arról ír, hogy szolgálkat „nagy szorgalommal tanítják nyilazni”.³³ A szeptemberi kaland halottthamvasztási motívuma is gyanút ébreszthet az etnikailag tiszta kalandozó csapatok feltételezésével szemben.³⁴ Az augsburgi csatában is — úgy tűnik — voltak a törzsszövetség seregében olyan idegen csapattestek, amelyeknek harcosait korbáccsal kényszerítették az ostromra.³⁵ Piligrim passauai püspök a pápához írt levelében beszámolva magyarországi térítésének sikereiről megemlíti — a 970-es évek közepén —, hogy „más szláv tartományok is készek a hitre”,³⁶ ami talán olyan Kárpát-medencei területekre történő utalás, amelyeken feltűnő volt a lakosság szláv részének túlsúlya.

Ennek az avaro-szláv népeességnek a továbbélését tanúsíthatná, hogy a Dél-Alföldön sok szláv eredetű helynév — bár ezek keletkezésének kora roppant nehezen határozható meg — található már igen korán (Csongrád, Zombor, Velnök, Kanizsa-Morotva, Rohonca stb.).³⁷

Feltevésünk mellett szólhat a magyar nyelv vallási és az egyházi életet tárgyzó szókészlete, amely néhány finnugor eredetű alapszó (imád, áld, ég, menny) mellett egy-két görög (érsek), latin (purgatórium, prédikál, templom, litánia), héber (sátán, ámen), olasz (pünkösöd) vagy német (püspök) szót tartalmaz. Ezek kivételével az összes többi e témakörbe vágó szó vagy a szlávból került nyelvünkbe (apáca, apát, pap, zarándok, dusnok, keresztény, szent, angyal, pokol, karácsony, keresztel, szentel, bérmál, vecsernye, csoda, hála, malaszt, zsolozsma, babona, tömjén, kereszt), vagy szláv mintára képzett tükörszó (üdvözül, húsvét), vagy — és ezt itt kiváltképp szeretnénk hangsúlyozni — török eredetű (ördög, harang, gyónás, bűn, kísértés, gyász, koporsó, gyertya, búcsú).³⁸ Talán nem túl nagy merészség megkockáztatni azt a kijelentést, hogy a magyar nyelv keresztény hitre és hitéletre vonatkozó speciális szókészlete zömében éppen a fent említett Kárpát-medencei avaro-szlávok nyelvéből kerülhetett a magyarba. Az ilyen arányú nyelvi átvétel alapfeltétele pedig mindenképp a szoros együttélés.³⁹

³⁰ KRISTÓ GYULA—H. TÓTH IMRE: A legrégebb Naum-legenda és a magyar honfoglalás. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica, 58 (1977). 16.

³¹ GOMBOS: i. m. 1469.

³² GOMBOS: i. m. 2200.

³³ GOMBOS: i. m. 2039.

³⁴ GOMBOS: i. m. 449.

³⁵ GOMBOS: i. m. 2616.

³⁶ FEJÉR, GEORGIUS: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I. Buda, 1829. 261.

³⁷ BOROVSKY SAMU: Csanád vármegye története 1715-ig. I. Bp. 1896. 15.

³⁸ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. [főszerk. BENKŐ LORÁND] I—III. Bp. 1967—1976. címszavak szerint.; KÁNTOR JÁNOS: A Kárpát-medence gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai a IX. században. (szakd. kézirat) Szeged, 1979. JGyTF Tört. Tansz.

³⁹ RÓNA-TAS ANDRÁS: A nyelvrokonság. Bp. 1978. 286—287.

6. Ha pedig az ország déli részén éltek olyan — a honfoglalókkal elvegyült — népek vagy néptörzsek, amelyek a kereszténységet már régebben felvették, feltehető, hogy elsősorban ezek körében hódított híveket a hazánk területére beszivárgó bogumil eretnység.

István király nagyobb legendája tudósít arról, hogy az ige hirdetés a déli végeken ütközött a legkomolyabb akadályokba, ahol olykor — mint ezt Bonifác apát esete példázza — fegyverrel fogadták a katolikus egyház papjait.⁴⁰ Magyarazatul szolgálhat ez a hipotézis arra is, hogy István király miért hagyta az isztriai területről hazánkba vetődött szentéletű Zoerard-Andrást és Benedeket Pannonhalma környékén,⁴¹ az ugyanezen vidékről érkezett Gellértet Bakonybélben remetéskedni,⁴² amikor az ország térítőkben szűkölködött. András végül Nyitra vidékére került, Gellért pedig éppen a fent tárgyalt területre, vagyis olyan vidékekre, ahol a kereszténység már régebben gyökeret eresztett, s így a fejét felütő eretnység nagyobb veszélyt jelenthetett a fiatal magyar egyházra, mint a pogányság. A kiváló teológiai felkészültségű Gellért meg is felelt az egyház és a király herezis ellenes elvárásainak,⁴³ s bizonyára András is, aki Gellérttel állandó kapcsolatban állt,⁴⁴ hasonlóképp.

Gellért püspök egy utalása meggyőzhet bennünket arról, hogy valóban a korábbi „szláv térítés” területén kellett az egyháznak az eretnység elleni csatáját megvívnia. Miután Deliberációjában részletesen bemutatta az eretnekek tanait, viselkedését, s utalt az Aba Sámuel-kori államhatalom eretnekbarát politikájára, megjegyzi: „Egyeseknek ugyanis, ha jól értelmezem, az a szándékuk, miszerint a methodianisták segítségével az egyház ereje és tekintélye minálunk az eretnekek kénye-kedve szerint végül teljesen meggyengüljön.”⁴⁵ Kik lehettek ezek a „methodianiste” szóval fémjelzett emberek, akik maguk nem voltak ugyan eretnekek, de — Gellért szerint — működésük révén mégis bábáivá váltak a herezisnek? Már 1910-ben rámutatott arra Morin Gellértről írott tanulmányában, hogy ezt a terminust szent Metód tanítványaira (disciples de Methodius) kell érteni;⁴⁶ annak a Metódnak a tanítványaira, akit e szavakkal panasztak be a pápánál a bajor papok: „az újonnan feltalált szláv írásaival kiszorította a latin nyelvet, a római tanítást és a hiteles szent iratokat, és a nép előtt megvetette tette azoknak a miséjét, evangéliumhirdetését és egyházi tevékenységét, akik azt latin nyelven végezték.”⁴⁷ Olyan papokról lehet tehát itt szó, kik a szláv liturgia szerint végezték a szertartásokat és szláv nyelven hirdették az igét a nyilvánvalóan szláv ajkú hívek számára.⁴⁸ Ezáltal az általuk pasztorált területeken akarva vagy akaratlanul elősegítették egy szláv nyelven terjedő eretnység gyors térhódítását.

7. Első pillantásra úgy tűnik tehát, hogy élesen elhatárolható a pogány magyar hitvilág a Kárpát-medencei eretnység tanaitól, s etnikailag is jól elkülöníthetők a pogányság és eretnység hívei egymástól. Ám e kérdés sokkal bonyolultabb. Gellért

⁴⁰ SRH II. 382.

⁴¹ SRH II. 357.; BOBA, IMRE: Saint Andreas—Zoerard: a Pole or an Istrian? Ungarn—Jahrbuch, 7 (1976). 65—71.

⁴² SRH II. 388, 472, 488.

⁴³ SRH II. 620—621.

⁴⁴ D (ms) 130v—131r, 142v—143r, 165v—166r.; BATHYAN: i. m. 239, 258, 296.; SILAGI: i. m. 140—141, 153, 178.

⁴⁵ D (ms) 46v.; BATHYAN: i. m. 99.; SILAGI: i. m. 51.

⁴⁶ MORIN, D. G.: Un théologien ignoré du XIe siècle: l' évêque—martyr Gérard de Csanád, O. S. B. Revue Bénédictine, 27 (1910). 521.; SZEGFÜ LÁSZLÓ: Az Ajtony-monda. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica, 40 (1972). 12.

⁴⁷ МЕН 202.

⁴⁸ Тот, Имре: Кирилло—Мефодиевские традиции в средневековой Венгрии. Palaeobulgarica—Starobulgaristika, 1(1977). № 4. 20—25.; Тот, Имре: Кирилло—Мефодиевские традиции в средневековой Венгрии. Вопросы Языкознания, 27(1978). № 5. 110—120.

határozottan állítja, hogy az eretnység térhódítása általános: „Az ördög gonoszága ugyanis véghezvitte az egyetlen dolgot — írja —, ami hatalmában állt: tudniillik elragadta azt, amire Isten törvényéből a legszentebb megvilágosodáshoz újonnan megtérőket megtanítottuk.”⁴⁹ E sorok egyértelműen tanúskodnak arról, hogy a frissen keresztelt magyarok széles tömegeire hatott az eretnek ideológia, a heretikus tanítás. Ugyanakkor Vata minden ízében pogány, a kereszténység minden változatát elvető lázadásának résztvevői sorában ott találjuk az eretnekeket is.⁵⁰ (Csak zárójelben jegezzük meg — hiszen a nevek önmagukban nem sokat árulnak el viselőjükről —, hogy a pogány magyar reakció két név szerint is megemlített figurája — Vata és Murtmur — török, illetve szláv nevet viselt.⁵¹)

Mivel magyarázható mégis, hogy e két nagyon is eltérő ideológia, tanaiban egymással is szembeállítható hitvilág hívei 1046-ban egymásra találtak, s közös nevezőre kerülve egységesen tudtak fellépni? Milyen indítékok alapján kovácsolódott eggyé Vata vallásilag és etnikailag is heterogén népe? Véleményünk szerint a kulcsot a bogumilizmus rendkívül radikális, szélsőségesen harcós antifeudális tanaiban kell keresni. Prédikátoraik szerint az állam ördögtől rendelt intézmény, a törvények feleslegesek, nincs szükség közhatalomra, fel kell számolni minden hivatalt, a kiváltságok hazugságra épülnek, nem kell adót fizetni sem úrnak, sem királynak, likvidálni kell a tiszttségviselőket, le kell számolni a képmutató püspökökkel és hazug papjaikkal, akik az ördög igéit hirdetik, le kell rombolni a templomokat, el kell égetni a Sátán jelképeit, a kereszteteket, a tized rablás, tehát bűn fizetni, az egyházi szertartások komédiázások, a böjt és vezekelés ostobaság, badarság a holtak lelkiüdvéért adományokat tenni az egyháznak, felesleges az eskü, és a kötelezettségek betartása butaság, stb.⁵² Ennyi is elég alkalmasint annak megvilágítására, hogy miért lehetett a talán nem is magyarok által terjesztett eretnőség a veszélyesebb ideológia, miért lehetett egy olyan lázadás programjának az alapja, amely a kialakuló magyar feudális állam ellen lángolt fel, s amelynek tömegerejét a pogánysághoz szító, az eretnőség teológiai tartalmát talán meg sem értő, lesüllyedésre ítélt, elszegényedett szabad magyarok alkották.

⁴⁹ D (ms) 46v; BATTHYAN: i. m. 99.; SILAGI: i. m. 51.

⁵⁰ SRH I. 341—342.

⁵¹ SRH I. 338, 342. — Újabban EUGEN GLÜCK a Dél-Alföld és a Tiszántúl honfoglaláskori népességének román voltát igyekszik kimutatni [Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (sec. VIII—X), Ziridava, 6 (1976). 73—87.; Contribuții cu privire la istoria părților Arădene în epoca ducaturii lui Ahtum. Uo. 89—116.; Cîteva considerații preliminare privind lucrarea „Deliberatio” (sec. al. XI-lea), Uo. 10 (1978). 000—000.; Une source précieuse de l’histoire de la Roumanie: le manuscrit „Deliberatio” (XIe siècle), Revue Romaine d’Histoire, 18 (1978). 259—275.] Eredményei nem meggyőzőek, mert az általa felhasznált régészeti anyag [publikálva: Banatica, 1 (1971). 157—162.; Acta Musei Napocensis, 9 (1972). 555—564.; Banatica, 2 (1973). 403—416.; Tibiscum, 3 (1974). 159—163.; Banatica, 3 (1975). 131—143.; Ziridava, 6 (1976). 50—55.] etnikai meghatározása nem kielégítő; zömmel melléklet nélküli sírmezők feltehetően már keresztény temetkezései esetében ez különösen roppant körültekintést igényelne. Ugyanakkor az írásos források csak igen későn említenek románokat: Erdélyben a Barcaság területén [LUKINICH, EMERICUS: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Bp. 1941. 1—9.] és a Havasalföldön [ANDRONESCU, MARTA: Repertoriul documentelor Tării—Romanești publicate până azi I. (1290—1508). București, 1937.] a XIII. században, Moldvában pedig a XIV. században [Küküllői János és a névtelen minorita krónikája. (ford. GERÉB LÁSZLÓ. Bp. 1960. 74.] A Legenda maior sancti Gerardi (SRH II. 480—506.) vagy a Deliberatio (vö. 3. sz. jegyz.) nem tesz említést románokról.

⁵² Ангелов, Димитър: Богомилството в България. София, 1969. 227 skk. és elszórtan.

8. Az 1046 nyárutóján a kereszténységét feladó Vata⁵³ vezetésével kirobbant pogánylázadás rendkívül gyorsan szélesedett országos méretű antifeudális megmozdulássá. A pogányok és eretnekek ugyanazon tábor soraiban harcoltak az új rend minden — egyházi és világi — képviselője ellen. Szinte napok alatt szétzilálták Péter feudális államát, legyilkolták őt magát is híveivel együtt, de nem kímélték az általuk támogatott trónkövetelők híveit sem. Így vált a lázadók áldozatává az I. András párhívének számító Gellért püspök és kísérete, jóllehet éppen az érkező hercegek üdvözlése végett siettek Budára.⁵⁴

A feudalizmus erői azonban sokkalta komolyabbak voltak már, semhogy a lázadók egy csapásra elsöpörhették volna azokat. A Vazul-fiak színleg egyetértettek ugyan az elégedetlenekkel, hiszen ez a hatalom megszerzését biztosította számukra, de amint biztosan tarthatták kezükben a jogart, változtattak politikájukon. Nem véletlenül nyerte el I. András az utókortól az „albus et catholicus” jelzőt: „Megparancsolta tehát — a krónikás szerint — egész nemzetének, fejvesztés terhe mellett, hogy hagyják el a pogány szokást, amit előbb engedélyezett nekik, térjenek vissza Krisztus igaz hitére, és mindenben ama törvény szerint éljenek, amelyre szent István király oktatta őket.”⁵⁵ A krónika rendkívül árnyalt kifejezése, hogy ti. a lázadókat „ad veram Christi fidem” serkenti, nem hagy kétséget az iránt, hogy a király erős kézzel sújtott le a „Krisztus nem igaz vallását” hirdetőkre, azaz a pogányok mellett az eretnekekre is⁵⁶

Talán a magyarországi keresztényellenes lázadások visszhangjaként döntött úgy 1062 körül a spalatói zsinat is, „hogy ezentúl senki ne merje szláv nyelven szolgálatni a szentségeket, hanem csak latinul vagy görögül, és azon a nyelven senkit se szenteljenek fel pappá. Azt is mondták, hogy a gót [glagol] betűket valami Metód nevű eretnek találta fel, aki azon a szláv nyelven hazugul sokat írt a katolikus hit tanai ellen, amiért is, mint beszélük, Isten ítélete őt hirtelen halálra kárhoztatta.”⁵⁷

9. Összegzőképpen megállapíthatjuk tehát — elsősorban vallás- és egyháztörténeti megfontolások alapján —, hogy a Dél-Alföldön a honfoglalást megelőzően egy olyan népcsoport élt, amelynek domináns etnikai összetevői az egymással elvegyült avarok és szlávok voltak; számukra politikai keretet az ún. „megalé Morávia” adott Szvatopluk fejedelemsége és szent Metód egyházi főisége alatt. Ezeket az avaro-szlávokat a honfoglaló magyarok nem írtották ki és nem űzték el, hanem közéjük telepedve alávetették őket. Így a honfoglalást követő másfél évszázad alatt a magyarsággal olyan szoros szimbiózisban éltek, hogy az 1046-os nagy antifeudális felkelésben már valamennyi alávetett, vagy alávetésre ítélt népelem — ki pogány ideológia, ki eretnek agitáció hatására — egységesen léphetett fel, etnikai determináltság nélkül, a számára fokozott terhet jelentő — bár ebben a szakaszában határozottan a társadalmi haladást képviselő — feudalizmus ellen.

⁵³ SRH I. 337—338. „primus inter renatos”.

⁵⁴ SZEGFŰ: i. m. (1976). 96.

⁵⁵ SRH I. 344.

⁵⁶ Az 1046-os pogánylázadás és a dukátus megszervezésének szükségszerű kapcsolatáról I. KRISTÓ GYULA: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp. 1974. 69—71.

⁵⁷ FEJÉR: i. m. 397—398.

László Szegfű

LE PEUPLE DE VATA

L'auteur affirme que la population avaro-slave de la partie sud de la Grande Plaine hongroise survécut à la conquête du pays par les Hongrois et, assimilée à ceux-ci, devint la partie intégrante de l'ethnogenèse hongroise. Aux Xe et XIe siècles ce fut avant tout l'hérésie bogomile qui se répandit parmi cette population avaro-slave, assujettie par les Hongrois et chrétienne en majorité. Dans les révoltes éclatées au XIe siècle (en 1046 et 1061) contre l'organisme de l'Église et de l'État hongrois en voie de formation, les païens et les hérétiques figurent déjà également, sans égard à l'appartenance ethnique ce qui prouve, en dehors de ce qui est dit ci-dessus, aussi le caractère antiféodal général de ces mouvements. (Vata fut, au XIe siècle, le chef des païens de Hongrie.)

Л. Сегфю

ОБ УЧАСТНИКАХ ВОССТАНИЯ ВАТЫ

Автор полагает, что аvaro-славянское население Южной Низменности пережило обречение венграми родины, и смешиваясь с венграми оно стало органической частью венгерского этногенеза. В X—XI вв. именно среди этого — венграми подчиненного и в большинстве христианского — населения распространилось богомилство. В восстаниях XI в., которые были подняты против формирующихся органов венгерского государства и церкви, как язычники так и еретики принимали участие независимо от этнической принадлежности. Это не только доказывает выше сказанные, но и подчеркивает общий антифеодальный характер восстаний XI в.